

# Starý židovský hřbitov

Tajuplné místo uprostřed Prahy

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE

Unikátní památka světového významu, kde už stovky let odpočívají zesnulí pražské židovské obce. Více než 12 tisíc fascinujících kamenných náhrobků tvořících malebné panorama. Místo pohřbu osobností velké pražské renesance. Paranoidní mise StB, která hledala protistátní spiklence scházející se u hrobu rabiho Löwa – významného židovského myslitele a tvůrce legendárního Golema. To vše můžete najít nebo se odehrálo na pražském Starém židovském hřbitově. A jestli má nějaké místo v Praze genius loci, tak je jím právě toto. Povězme si jeho příběh, jehož počátek můžeme hledat v období pozdního středověku.



## Staletá historie židovského hřbitova

Starý židovský hřbitov je vedle Staronové synagogy nejvýznamnější památkou pražského Židovského města a dnes patrně také nejstarším a nejlépe dochovaným židovským hřbitovem v Evropě. Hřbitov byl založen počátkem 15. století na západním okraji tehdejšího ghetta a sloužil jako hlavní pohřebiště pražské židovské obce po 350 let. Dnes je na hřbitově možno nalézt více než 12 000 náhrobních kamenů, které tvoří kamenný archiv staleté historie pražské židovské obce. Samotných ostatků je zde však uloženo několiknásobně více – mnohé náhrobky zapadly hluboko do země a jiné, zvláště dřevěné, byly časem zničeny.

„Není to jediný židovský hřbitov, ale je unikátní tím, že se v něm pohřbívalo v několika vrstvách z důvodu uzavřenosti pražského ghetta. Proto je terén hřbitova zhruba o 2,5 metru výše než okolní ulice. Domníváme se, že na hřbitově je kolem 100 tisíc pohřbených, vidíme z toho ale jenom těch 12 tisíc náhrobků. Jeho vznik datujeme zhruba do roku 1439, ze kdy pochází nejstarší přečtený hřbitovní kámen patřící rabimu Avigdo-

ru Karovi,“ vysvětluje Zuzana Pavlovská, vedoucí Oddělení pro vzdělávání a kulturu Židovského muzea v Praze.

Nejstarší náhrobky jsou však zazděny ve hřbitovní zdi. Na fragmentech gotických náhrobních kamenů můžeme rozluštit data z poloviny 14. století. Tyto náhrobky sem byly přeneseny ze zrušeného hřbitova u Vladislavovy ulice za nynějším Quadriem. Jednalo se o starý židovský hřbitov z období Přemysla Otakara II., tzv. Hortus Judaeorum – Židovská zahrada. „Tam se nacházelo 160 schrán, které byly pohřbeny na Novém židovském hřbitově u stanice metra Želivského. Kurt Gebauer udělal symbolickou obří tumbu s omluvným nápisem, který návštěvníkům sděluje informace, z kterého období hřbitov byl a proč byl přenesen,“ říká Zuzana Pavlovská. Na místě původního hřbitova pak byl usazen památník.

## Druhý život Starého židovského hřbitova

Na Starém židovském hřbitově se přestalo pohřbívat v roce 1787, kdy Josef II. zakázal z hygienických důvodů pohřby uvnitř města. Jeho funkci převzal později Starý židovský hřbitov na Olšanech, kte-

rý původně sloužil jako morový hřbitov. V roce 1890 se pak místem posledního odpočinku členů pražské židovské obce stal Nový židovský hřbitov.

Starý židovský hřbitov v Josefově se stal od konce 18. století oblíbeným námětem několika generací pražských malířů. Ti zde hledali romantické motivy odpovídající jejich zájmu o přírodu a památky minulosti. Tajemná atmosféra a malebný vzhled hřbitova jim k tomu poskytovaly mnoho příležitostí. Na počátku 19. století na Starém židovském hřbitově pracoval např. Antonín Mánes a později se jeho tajuplnou atmosférou inspiroval také surrealistický malíř Jindřich Štyrský.

Přestože byla židovská komunita nenáviděna nacisty i komunisty, Starý židovský hřbitov na Josefově přežil všechny historické zvraty. Když byl za nacistické okupace Židům zakázán přístup do veřejných parků, stal se např. Starý židovský hřbitov na Olšanech jedním z mála míst, kde si židovské děti mohly hrát. Z té doby pochází známá fotografie maminky s holčičkou a kočárkem, jak se prochází mezi hroby hřbitova ve Fibichově ulici. V 60. letech minulého století však došlo k jeho částečné devastaci, neboť část hřbitova



■ Davidova hvězda – první symbol, který se začal objevovat na náhrobcích



■ Pohled na Klausovou synagogu z nitra hřbitova

byla zbořena a přeměněna v park – Mahlerovy sady. V 80. letech pak jeho destrukce pokračovala výstavbou žižkovského televizního vysílače.

„Starý židovský hřbitov na Josefově měl štěstí, tendence k jeho zničení nebyly ani za války nebo v období komunismu. Nejvíce se na něm podepsala asanace pražského ghetta na přelomu 19. a 20. století, při níž byla rozšířena současná ulice 17. listopadu a na části pozemku hřbitova bylo postaveno Uměleckoprůmyslové muse-

věk neměl odnášet do svého živého světa a mělo by zůstat na hřbitově, a proto by si všichni návštěvníci měli umýt ruce,“ vysvětluje Zuzana Pavlovská.

## Krása a symbolika náhrobních kamenů

Každý, kdo zavítá na Starý židovský hřbitov, je fascinován tajemnou krásou náhrobních kamenů, které jsou namačkané jeden vedle druhého a trčí křivolace na všechny strany. Židovské pohřební právo totiž zakazuje

„Říká se, že vše, co je spojené se smrtí, by si člověk neměl odnášet do svého živého světa a mělo by zůstat na hřbitově, a proto by si všichni návštěvníci měli umýt ruce,“ vysvětluje Zuzana Pavlovská.

um,“ popisuje novodobou historii hřbitova Zuzana Pavlovská. Exhumované ostatky pohřbů byly tehdy pietně pohřbeny na pahorku Nefele před východním průčelím Klausové synagogy, kde toto místo vyznačuje sedm náhrobních kamenů. Tam také odpočívají všechny děti, které se nedožily jednoho měsíce.

Na konci hřbitova je umyvadlo se speciální nádobkou na umytí rukou. „Říká se, že vše, co je spojené se smrtí, by si člo-

jakoukoliv manipulaci s hrobem, a proto lze náhrobek opravovat pouze v případě, že hrozí jeho zhroucení. Na náhrobcích pak nalezneme epitafy a symboly, které dokreslují povolání pohřbeného člověka nebo jeho postavení v rámci židovské komunity.

„Náhrobní kameny jsou cenným dokumentem o životě člověka. Například u rabího Löwa jsou na jeho náhrobku hrozny, které představují esenci moudrosti, avšak svou tíhou směřují k zemi, která je

zase symbolem pokory,“ vysvětluje ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát. Rabi Löw je zde pohřben se svou manželkou Perl a jejich hrob tvoří mohutná tumba s renesančními kartušemi, která je hluboko zapuštěná do země. Na čelní stěně je kromě hroznů ještě vyobrazení lva, který symbolizuje jméno Jehuda – Löw. Pokud bychom dokázali číst v hebrejštině, tak bychom se z epitafu na náhrobním kameni dozvěděli, že zatímco on byl koruna všeho vědění, jeho manželka byla korunou domácnosti.

Nápisy na náhrobcích byly psány do 18. století výhradně v hebrejštině. Později se objevuje němčina jakožto přikázaný jazyk židovské komunity a od 19. století přichází i čeština. Opouští se od košatých epitafů, protože se na náhrobek musely vejít jenom základní informace. Ukončením každého epitafu je vždy pět hebrejských písmen T N C H V (tanceva) – Ať je jeho/její duše pojat/a do svazku živých. (I Sam 25, 29).

„Tento hřbitov je velmi cenný díky různým vyobrazením a znamením – jako první se objevuje šesticípá Davidova hvězda, jelen představuje jméno Hirsch, koruna znamená, že pohřbený muž byl velmi vzdělaný v Tóře, nůžky odkazují na krejčovské povolání, piniová šiška je symbol rabínského





■ Náhrobek Mordechaje Maisela – historicky první tumba na Starém židovském hřbitově

moudrosti a vzdělanosti, lev držící lancetu je symbol lékařské rodiny a žehnající ruce jsou zase symbol kohenu,“ vysvětluje symboliku vyobrazení Zuzana Pavlovská.

Koheni byli kněží v původním Jeruzalémském chrámu. Dodnes platí tabu, že nesmějí vstoupit na hřbitov a neměli by být v kontaktu s mrtvými. Hroby kohenu jsou proto většinou umístěny co nejbliže hřbitovním zdem a vedou k nim zvláštní branky, aby příbuzní mohli hrob navštívit a nemuseli kráčet přes ostatní hroby. Slovo kohen se postupně stalo součástí řady typických židovských příjmení, a jestli jste si nyní vzpomněli na Leonarda Cohena, významného hudebníka a básníka, jste na dobré stopě.

Možná vás překvapí, že na židovském hřbitově nespátíte žádné květiny. Ty se tam totiž nenosí, ani řezané a ani v květináči. Místo nich se tam přináší kamínky, což je odkaz na dávnou židovskou historii. „Když Židé putovali do Země zaslíbené, v poušti nešlo vykopat hluboký hrob, takže aby tělo zůstalo nepoškozeno, zasypano se kamínky a pískem,“ dodává Zuzana Pavlovská.

### Osobnosti velké pražské renesance

Když se budeme procházet po Starém židovském hřbitově, můžeme si prohlédnout hroby velkých židovských osobností 16. století – období, kterému se říká vel-

ká pražská renesance. V té době došlo v Praze k významné inovaci, kdy se začaly vytvářet náhrobky zvané tumby, které vypadaly jako sarkofág nebo domeček. Tyto nákladné hrobky se budovaly obvykle nad hroby nejvýznamnějších rabinů nebo vedoucích představitelů obce. Svou konstrukcí poskytovaly větší prostor pro umístění obsáhlých epitafů, oslavujících život a dobré skutky zemřelého.

První, kdo měl tumbu, byl v roce 1601 Mordechaj Maisel – významný mecenáš pražské židovské obce, finančně podporoval samotného císaře Rudolfa II. a ve funkci primase zastupoval židovskou obec před úředníky císařského dvora. Byl také nejvýznamnějším stavebníkem Židovského města: nejprve se podílel na stavbě Židovské radnice a Vysoké synagogy, na své náklady nechal postavit na okraji Starého židovského hřbitova špitál, veřejné lázně a chudobinec, poskytl pozemek pro rozšíření hřbitova a nechal vydláždít všechny ulice ghetta. V roce 1592 dokončil stavbu vlastní Maiselovy synagogy, která byla po celé století největší synagou ghetta.

Malý pomník nad hrobem Davida Ganse je ve vrcholu ozdoben reliéfem Davidovy hvězdy, na níž sedí husa – symbol vyjadřující jeho jméno. David Gans byl žákem rabiho Löwa, zabýval se historií, ale také matematikou a astronomií. Stýkal se i s učením rudolfinského dvora, několikrát navštívil Tychona Braheho

v jeho observatoři na zámku v Benátkách nad Jizerou a dopisoval si i s Johannesem Keplerem. Proslulost mu získalo zejména jeho dílo Cemach David (Ratolest Davidova), v němž zpracoval světové a židovské dějiny a zachytil i soudobé události z Čech až do konce 16. století.

Mezi nejnavštěvovanější hroby samozřejmě patří tumba rabiho Löwa, který byl nejvýznamnějším a nejoriginálnějším myslitelem pražského ghetta a působil zde až do své smrti jako vrchní rabin. „Byl to velký učenec, pedagog a myslitel. Jeho názory na výuku a vzdělávání byly velmi zajímavé a od 19. století je s ním spojená legenda o Golemovi. Ta ho proslavila, ale zároveň zastínila jeho učenost,“ říká Zuzana Pavlovská.

### Legendy a skutečnost

Hrob rabiho Löwa je vlastně takové mytologické centrum Starého židovského hřbitova. K jeho hrobu lidé míří také proto, aby u něj zanechali papírky se svým přáním, neboť se věří, že rabi Löw splní přání i po smrti. Do malé skuliny v náhrobku se vsouvají papírky s přáními a při své návštěvě Prahy tak učinila i Michelle Obamová nebo Sean Connery a mnoho dalších. Vedle tumb je také zasazen nakloněný náhrobek jeho vnuka Šemuela – podle pověsti se náhrobek rabiho Löwa sám posunul, aby udělal místo pro vnukův hrob.



■ Náhrobky členů rodiny, kteří zemřeli při morové epidemii v roce 1713

Netřeba připomínat legendu o Golemovi, jehož měl stvořit rabi Löw na ochranu židovské komunity. Tato legenda je zachycena v mnoha literárních a výtvarných dílech a u nás ji zná každé malé dítě především díky filmu **CÍSAŘŮV PEKAŘ – PEKAŘŮV CÍSAŘ**. Legenda nakonec získala takovou popularitu, že se v podstatě stala jakousi popkulturní zkratkou života rabiho Löwa a nechtěným symbolem pražské židovské komunity.

### Mezi nejnavštěvovanější hroby samozřejmě patří tumba rabiho Löwa, který byl nejvýznamnějším a nejoriginálnějším myslitelem pražského ghetta a působil zde až do své smrti jako vrchní rabin.

Působivá je i pověst o dětském moru, kdy anděl smrti zavítal do Prahy a postihl ji morovou ranou. Rabi Löw nevěděl, proč obci postihl tak velký trest, ale měl sen, jak z hrobů vylézají desítky dětí v bílých rubáscích a tančí a hrají si na hřbitově. Vyzval tedy svého žáka, aby mu přinesl rubášek jednoho dítěte. Ten tak učinil a zanedlouho se u rabiho objevilo malé nešťastné dítě a naříkalo: „Vraťte mi můj rubášek, prosím vás, vraťte mi můj rubášek.“ Rabi souhlasil, ale pod podmínkou, že mu řekne, kde se stala krivda, která způsobila tuto pohromu. Chlapec nakonec přiznal, že anděla smrti

přivolaly dvě židovské ženy, které zabily novorozence a tajně ho zakopaly. Ženy se nakonec pod tíhou svědomí před soudem přiznaly a poté začal mor ustupovat.

Nejbizarnější příběh spojený s rabim Löwem však nepatří do sféry legend, ale skutečně se stal. Za války vyšla publikace „Na židovském hřbitově v Praze“, která byla reedicí antisemitského spisku z 19. století nejhrubšího zrna. Popisuje příběh návštěvníka, který usne na hřbitově

u hrobu rabiho Löwa, a když se probudí, spatří rej bíle oděných postav, které se tam jako zástupci všech izraelských kmenů sešly, aby si rozdělily svět.

„V podstatě to byl takový předchůdce Protokolů sionských mudrců, který se nacistům hodil pro jejich protizidovskou propagandu. Za normalizace to však StB vzala vážně a k hrobu rabiho Löwa umístila sledovací zařízení, protože se domnívala, že tento hrob slouží jako ‚mrtvá schránka‘. Zní to neuvěřitelně, ale oni byli opravdu přesvědčení, že se tam kují pikle. Je známo, že StB byla pilným čtenářem antisemitské literatury, minimálně

to její oddělení, které bylo nasazeno na židovskou obec,“ vypráví Leo Pavlát.

### Pražské pohřební bratrstvo a restaurování náhrobků

Pražské pohřební bratrstvo věnovalo údržbě Starého židovského hřbitova trvalou péči od nejstarší doby jeho existence až do druhé světové války. Celkový stav náhrobků se však výrazně zhoršil v důsledku znečištění pražského ovzduší průmyslovými exhalacemi a kyselými dešti. Židovské muzeum zahájilo postupnou konzervaci a restauraci náhrobků na Starém židovském hřbitově v roce 1975. Ta se však mohla uplatnit pouze v omezeném rozsahu.

V roce 1993 začalo Židovské muzeum spolupracovat s řadou restaurátorů a externích odborníků, kteří provedli chemické rozborů na hřbitově používaných kamenů a stanovili nové technologické postupy konzervace náhrobků. V letech 1994 a 1995 byly všechny náhrobky postupně očištěny a chráněny proti účinkům vlhkosti. Zvláštní pozornost je věnována tumbám významných osobností a dalším historicky nebo umělecky zajímavým náhrobkům. Židovské muzeum v Praze na tuto činnost vydává ročně okolo jednoho milionu korun.

Starý židovský hřbitov spolu s dalšími objekty Židovského muzea můžete navštívit každý den kromě soboty a dalších židovských svátků. ✘